

հողոյն ամփոփեալ շտեմարանէ յօլովագոյն նշխարս հայութեան .
յորոց հաղարէն աւելի անուանց հանդիպեր եմք եկեղեցեաց մա-
հացուցակ օրագրութեանց մէջ՝ ի բուն քաղաքին , ի կղզիս և մեր-
ձակայսն . որոց ամենեցուն մաղթեմք հանդիստ , ժամանելոցն ի նա-
ւահանդիստն հասարակաց , որ հանէ յաշխարհն իրական և յան-
փոփոխ :

ԴՐԱՆՍԻԼՈՒԱՆԻՈՅ ԵՂԻՍԱԲԵԹՈՒՊՈԼԻՍ

ՔԱՂՔԻՆ ՀԱՅՈՅ ՕՐԷՆՍԴԻՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆՆ

Ա.

Վիէննայի Մխիթարեան Հարց Հանդիսին թղթակիցը վերջի ա-
տենները հրատարակեց Դրանսիլուանիոյ Եղիսաբեթուպոլիս հայա-
քաղաքին հրապարակական շէնքերուն արձանագրութիւնները¹ :—

Ունինք մենք ալ ձեռուընդիս ուրիշ քանի մը — թէպէտ ոչ հրապարա-
կական — պաշտօնական արձանագրութիւններ ու վճիռներու եւ ո-
րոշումներու ժողովածոյք , որոնք Դրանսիլուանիոյ ազգայնոց ան-
ցած դարու սովորութեանցը բարոյական կենաց և նոյն միջոցին
հասարակ ժողովրդեան խօսած լեզուին վրայ առջեւնիս լուսաւոր
պատկեր մը կը դնեն :

Ինչպէս ամենուն յայտնի է՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային վար-
չութիւնը անցած դարուն առաջին կիսուն մէջ մէկ պիրովի (դատաւոր)
և 12 աղաներու՝ (խորհրդական) ձեռքն էր , որ օրինագիր , կարգա-
դրիչ ու վճռատու իշխանութիւն մըն էր , թէ՛ քաղաքային արտաքին
օրինաց և թէ՛ բարոյական գործառնութեանց նկատմամբ : Այս օրէ-
նդադիր ժողովը (դըլնաճ) իր մտադրութիւնը կը տարածէր ամէն
տեսակ գործոց ու ամէն վիճակի անձանց վրայ :

Կը գտնենք հոս օրէնքներ , վճիռներ ու որոշումներ , ի մէջ այ-
լոց՝ տօնական օրերը սուրբ բռնելու , եկեղեցի երթալու , իրիկուն-
ները Հրեշտակ Տեառնէն ետեւ պանդոկները գինի չխմելու , գաւա-
զան կրելու , գինի և միս ծախելու , երբ և ինչ տեսակ զգեստ հագ-
նելու , ուր , և ինչպէս տուն շինելու , եկեղեցական եւ աշխարհական
պաշտօնատեարց տարեկան եկամուտը որոշելու , արգելանաց եւ զա-
նազան դրամական պատիժներ ու տուգանքներ տալու վրայ , և այլն :

Ասանկ օրէնսդրութեան մէկ երկու որոշում կ'ուզեմ ներկայ առ-

1. Տես «Հանդէս Ամսօրեայ» 1891 թիւ 2. փետր. էջ 53. Վիէննա :

Թիւս ընդօրինակելով՝ հասարակութեան առջև դնել։ Ասոնք՝ ըստ իս շատ հետաքրքիր բաներ են. վասն զի բաց անկէ որ, — ինչպէս ըսի — առջեւն իս կը դնեն Դրանսիլուանիոյ աղգայնոց քաղաքային ու բարոյական կենաց սրպիսութիւնը, կ'իմանանք նաև թէ ինչպիսի վիճակի մէջ էր իրենց լեզուն անցած դարուն մէջ...

Արդ՝ ամենէն առաջին որոշմունքներէն մէկն է, գործադիր Ժողովին 1729 նոյեմ. 7ին տուած օրէնքը գաւազան կրելու նկատմամբ, ինչպէս որոշումէն յայտնապէս կ'երևայ, ամէն մարդ գաւազան, մանաւանդ եղեգէ գաւազան չէր կրնար կրել։ Գործածելը՝ իշխանութեան, հեղինակութեան նշան մըն էր, ուստի եւ գաւազան կրելը միայն վերին պաշտօնատէրներուն, այսինքն պիւրովին, աղաներուն, նօղարիուչին վերապահեալ էր։ Հասարակ քաղաքացի մը պիւրովին հրամանովը կրնար գաւազանով պտըտիլ՝ տարեկան մէկ ոսկի տուրք տալով։ Աս հրամանին դէմ ընողը՝ տուգանք կը վճարէր ու կը բանտարկուէր։ — Տեսնենք ասոր նկատմամբ եղած որոշումը։

«Խորհուրդ եղաւ, մեր զըլնաճը, որ վօվօր նատ բացայ՝ քալցընու ձեռն, նայ անպատճառ տայ ա. օսգի պիւրովին ձեռն, ու վօվօր չիտայ նա փակ էրթայ, եայ զնատ բացան ձեռնէն վար դընէ, ու օչ աստեղն ոչ աս երկրին մէջ ունէնայ քալցընելու. եւ զանհընազանդը անպատճառ պատիժն բաշէ եւ զճուրումն կամ օսգին լեզանունն է. ու ամէն տարի ունէնայ աւա. օսգի տալու տայիսի հախ. աւ. աւ օսգի։ Դարձեալ գիտացվի օր վօվօր քալցընու նատ բացայ, նայ պիտոր ունենայ դիսդութիւն², այսինքն ընտօր պիւրովին ու աղաներն ու նօղարիուչներն ու սարըսդան³ վատահներովն⁴, պաշ վատահներն կտրըճնունը հօս քաղքին մէջ ունենան քալցընելու։ Դարձեալ գիտացվի օր զաւ. օսգին առաջ պի առնու մեծ զըլնաճը ու թէ որ կէնայ մարդ օր ուղէնայ քալցընելու տայեախ նայ զըլնաճին կամօքն պի հաշդըվի հետ սարըսդին ու պի քալցընու ինչու անի ապրի նայ »։

Ուրիշ որոշում մը կայ՝ նկատմամբ գինի վաճառելու և խմելու. թէ ուր, օրուան մինչեւ որ ժամանակը կրնայ գինի վաճառուիլ ու խմուիլ. և թէ մարդ՝ մինչև երբ կրնայ գինետուն մնալ։ Եւ կ'իմանանք թէ երեկոյեան Հրեշտակ Տեառնի զանգակէն ետեւ, մարդ, թէ որ գինի կ'ուզէ խմել, պանդոկը չի կրնար խմել, հապա պէտք է որ գինին կուժի կամ շշի մը մէջ դնելով՝ տուն երթայ խմէ։ Որոշեալ ժամանակէն ետեւ, թէ որ իմացուի որ մօրդ կայ պանդոկի մը մէջ

1. Հունդարերէն բառ է. կը նշանակէ, եղեգէ գաւազան։

2. Tisrt. պաշտօնատէր։

3. Սարսդա. Դրանսիլուանիայի հայոց լեզուովը կը նշանակէ ընկերութեան մը (մուշտակահարաց, խաղախորդաց) գլուխ։

4. Վատահ՝ գործակալ, ծառայ։

պանդոկապետը երեք հունգարական ֆիօրին տուգանք պէտք է որ վճարէ:

Այս որոշումն եղած է 1730 նոյեմբ. 20ին եւ է յաջորդը.

«Խորհուրդ դըլնաճէն այսպէս էղաւ, որ գրչմայէն¹ մերը, օգկայ տեղ ալ գրչմայ ըլլայ նայ ունենայ ծախելու գինի, ինչպիսի որ զանգակ քաշլի Հրեշտակ տեառն, էտեւ անոր էտեւանց վօլնի չիլայ օչ մէկ գրչման ալ մարդ գինի խրմէլու քշերով. վօլ ու զէնայ անոր ետեւ գինի խրմէլու նայ, արնու բլօսգային մէջ ու տունը տանի. չէ գտովի ու իմացովի թէ մարդ կայ գրչման զանգակ քաշէլուն էտեւ, նայ ունէնայ ճուրում տալու 3 մաճրի², գինի ծախողն անպատճառ...»

Կ'երեւոյ որ ժամանակաւ աղաներն այնչափ եռանդեամբ ու ճըշդիւ չէին ներկայանար ժողովրդի: Ուստի եւ 1751 Յուլ. 21ին որոշեց ժողովն ընդ պատժով, որ անկից ետքը խորհրդէն ոչ ոք կարեւոր հեռանալ, առանց դատաւորին նախընթաց գիտութեանը: Թէ որ պիրովին ծառան աղայի մ'երթալով զինք ժողովի հրաւիրէր ու անկէ կայ հրաւէրը բանի տեղ չդնէր՝ երեք մարիաչ տուգանք պիտի վճարէր: — Մի եւ նոյն ժողովին մէջ որոշուած կը գտնենք նաեւ, որ աղամը, երբ տեսնէ թէ դըլնաճը եկեղեցի կ'երթայր, ինքն ալ ետեւէն հոն երթալու էր, ապա թէ ոչ տուգանք կը վճարէր: Բացառութիւն կրնար ըլլալ միայն երբ աղան չմտնելու օրինաւոր պատճառ մ'ունենար, զո՞ր նախապէս իմացընելու էր պիրովին և իրմէն՝ եկեղեցի չերթալու հրաման խնդրէր: Այս որոշման պատճառն ալ կու տայ ժողովը. վասն զի կ'ըսէ, Մարտիրոս Բաղրուպան ու Թէոդորոս Շիմիլովցին, առանց հրամանի ժողովէն հեռացան, բայց տուգանքը վճարեցին. ուստի եւ — կ'աւելցընէ վճիռը — տուգանքն անմիջապէս վար պիտի դրուի:

Այս որոշումը կը գտնենք 1751, Յուլիսի 21ին ժողովոյն մէջ, որ բառ առ բառ յաջորդն է.

«Խորհուրդ էղաւ Պատուելի դըլնաճըն, որ այսուհետեւ հի որ մէկ աղան արանձ պիրովի խըրէրի³ դըլնաճէն դուս էլէ ու տուն էրթոյ, կամ հի որ մէկ աղային մօտ էրթայ պըրկար⁴ ու սէպ չի զընելով որ գայ դըլնաճըն կամ օգկայ տեղ ուրուխ որ ձէնվի նայ, պի տայ ճուրում արանձ միոյ պատճառի 3 մարիաչ, ու ժամէն ալ էլէնայ գիտնայ որ դըլնաճըն տեսնէ նայ նես մըտնու չի մըտնելով պի ճուրում:

1. Koresma, հունգ. բառ է, կը նշանակէ պանդոկ, գինեւոլն:

2. Flasko = մեծ շիշ, կուժ:

3. Ստըկի տեսակ մըն էր, շուրջ 40 սանգիմի հաւասար:

4. Թուրք բառ է, և կը նշանակէ՝ հաւանութիւն, որոշումն:

5. Քաղաքաբաշխութեան (municipio) ծառայ:

վի. բայց թէ որ մէկնիստ Աղան իբ մը պատճար կամ բան ունէնայ նայ դայ ու թողութիւն առնու պիրովէն, ետեւ պի էրթայ. եւ զայս բանին էղան պատճարն Ա. Մարտիրոս Բագրուպանի եւ Ա. Դօտէր Վարդիկի Շիմիւթիցունց, օր զընացին տուն Պ. դըլնաճէն արանց հը. բամանի և տվան զճուրումներն. նայ ամէն մէկ աղան ինմէտիադէ տայ զճուրումն»:

Խորհրդականաց՝ ժողովքի ներկայանալու նկատմամբ՝ ուրիշ աւելի մասնաւորութեամբ որոշում մըն ալ կը գտնենք չորս տարի ետքը: Ասոր պատճառը կ'երեւայ թէ ան էր, որ շատ յաճախ կ'ըլլային ժողովքները: Ուստի սահմանուեցաւ նախ, որ այնուհետեւ ժողովները միայն ամէն երեքշաբթի օրերն ըլլան. երկրորդ՝ որ ժամը իննին ըլլան. բայց, թէ որ պիրովին իմաց տալէն քառօրդ մը ետքը աղաներէն մէկը չ'ներկայանայ ժողովքին՝ մէկ կ'ըսէ տուգանք տայ:

«Խորհուրդ եղաւ — 1755 նոյ. 18ին — Պատուելի Աղաչանուն մէջ, օր մէկ օր մը ընտրեն. այսպէս ընտրեցին ամէն շաբաթին մէջէն Յշաբդի օրն 9 սահգեն, պատուելի սարըսդին Աղաչանէրօվն մէկտեղ, օր իբ մը հասդատութիւն կամ պսքսութիւն ըլար Պ. քաղքին նա հասդատովի վասն քաղքին պիտվականութեան համար. պրկարն Պ. Ա. պիրովին հրամանովն իմաց անելով Աղաչանուն՝ չի հնազանդօղըն ինչխար 1/4 սահգեն օր ուշացվէր, մէկ մէկ կ'ըսէ՝ ճուրում պի տայ»:

Յաջորդ տարին աւելի եւս մասնաւորութեամբ այս օրէնքը՝ այնու, որ վրան աւելցուեցաւ, որ եթէ այն օրը — երեքշաբթի — մէկ կամ մէկ ալ աղան դործք մ'ունենալով ժողովքին երթալ չի կարենար, պիրովին իմաց տալու էր: Առանց հրամանի չի երթայ, զէրայ երթար տուգանք պիտի տար:

«Գօնֆիրմադ էղաւ — կ'ըսէ ժողովը՝ 1756 Յունիս 8ին — զ1755ին նոյրբի 18ին եղած խորհուրդն վասն քաղքի պիտվականութեանը որ իրեքշաբթին կու քաղվին. նախ առ ալ զիտացվի օր մէկնիօր Աղաչան ուզէնար երթալու իրեքշաբթին տանէն, նայ ունէնայ իմաց անելու Պ. Ա. Պիրովին և առանց հրամանի չի երթայ, զէրայ երթար նայ պիտայ մէկ մաճրի ճուրումն»:

Սակայն բանն այսչափով ալ չ'մնցաւ: Այս հրամանը մասնաւորութեամբ ետեւ խստացուեցաւ ալ, մանաւանդ այն ատեն, երբ — ինչպէս կ'ենթադրենք — տարի մը ետքը՝ Պիրովին ու տասուերկու աղաներուն օգնութիւն տրուեցաւ Սարըստան, իր 24 անձինքներէ կազմուող խորհրդականաց կամ աղաչաներու ժողովը: — Այս ընդհա-

1. կ'ըսէ. հունդ. garas. այլևայլ արժէք ունեցող փոքր դրամի տեսակ մըն էր: Արժէքը միշտ 2-5 քրայցերի, կամ 4-10 սանդիմի հաւասար էր:

նուր ժողովին առաջին գործքերէն մէկն եղաւ կանոնաւորեալ կերպով խորհրդեան ներկայանալու խնդիրը կարգի մը բերել։ Ուստի եւ նախընթաց (1755 Նոյ. 18ին, եւ 1756 Յուլ. 8ին) երկու ժողովներուն հրամաններն պահելով ու ամրացնելով, նորէն որոշուեցաւ թէ, երբ պիտովը կամ սարըստան հրաման խրկէ իւր ծառային ձեռօք թէ ժողովքի քաղուին, անմիջապէս պէտք էին ներկայանալ Զեկողը կամ քառորդ ժամ մը անցնելէն ետեւ եկողը ինմետիագէ կրօշ մը տուգանք վճարելու էր. ու կրօշներն այնչափ կը շատնային, որչափ որ որոշուած ժամէն ետքը քառորդ ժամերն էին։ Անմիջապէս չվճարողին անունն, առ այս վախճան շինուած գրքին մէջ կ'անցուէր ու կրօշը կրկին կ'ըլլար։ Որոշուեցաւ նաեւ, թէ ով եւ որմէն պիտի առնուր տուգանքը, և թէ որոնց մէջ պիտի բաժնուէր այն ստակը։ Ինչպէս կ'երեւայ, պիտովը պիտոր առնուր աղաներէն եւ իր 12 խորհրդականներովը պիտի բաժնէր զայն, իսկ սարըստան պիտի առնուր իր 24 աղաչաներէն եւ իրենց մէջը պիտի բաժնէին։

Այս նոր որոշումը կը գտնենք 1757 Յունուար 13ին ժողովին մէջ որ է յաջորդը.

«Աստուծոյ ողորմութեամբն 1757 ունվարի 13.— վասն, Պատուելի Աղաչանուն քաղվելովն եղաւ խորհուրդ Պատուելի Աղաչայ Պիրօվն Ա. Անկսէնտ Մանուկի Իսիգուցեանց իրեն հրամանոցն Աղանէրօվն և Ա. Սարըսգան Ա. Խաչգօն Սնրէգրեանց իրեն հրամանոցն Աղաչանէրօվն հասգատեցին, որ հիմիկուց ինտան երբոր հրամայէ Պ. Ա. Պիրօվն իմաց անելով քաղքի ծառայօվն թէ ֆալան սահգեն ունէնան Աղաչանէրն քաղքին տունը քաղուելու վասն խորհրդի նայ ունենայ ամէն մէկն գալու. զէրայ թէ օր չիգար ան սահգենը և քանի սահգի ֆրդար անցնէր նայ՝ անխտար կրօշ ունենայ ճուրում տալու. եւ երբոր ինմետիագէ վար զընէ զճուրումն գրածին զօրայ, նայ բարի է, և թէ օր չի զընէր՝ նայ պի արվի մէկ տէֆդէրն, ուրուխ պիլայ ամէն աղաչանուն աննընէրն գրած. եւ այս տեղն պի գրվի մէկ կրօշին տեղն երկու կրօշ. որ ճուրումն պի առնու Ա. Պիրօվն իրեն հրամանոցն աղանուն մօտէն եւ Ա. Սարըսգան պի առնու իրեն հրամանոցն Աղաչանուն մօտէն և փայ պի անէ, Ա. Պիրօվն զԱղաչանուն ճուրումն Պատուելի աղանուն, և Ա. Սարըսգան նմանապէս փայ պի անէ հետ իրեն հրամանոցն Աղաչանուն։ Դարձեալ վասն իրեք շարդնաւուր որ հասգատած է 1755ին Նոյի. 18ին. նմանապէս գօնֆիրմովադ 1756ին ունիսի 8ին. նայ հիմիկ ալ գօնֆիրմովադ եղաւ որ մնայ հասգատ որ իրեք շաբդին ոչ աղաներն եւ ոչ սարըսդի աղաչաներն դուս չի ելն քաղքէն առանց Ա. Պիրօվին հրամանին՝ եւ ով որ երթար արանց հրամանի նայ այնպիսին ունէնայ ճուրում տալու մէկ մաճրի. այս է պատուելի հասարակին կամքն»։

Ասորք են ահա օրէնսդիր իշխանութեան՝ ժողովի զալու վրայօք
դրուած որոշմանց զլխաւորները :

Շարունակելի

ՓԱՐԻԶՈՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴՐԱՄՔ

Անցեալ տարւոյն մէջ ի Փարիզ հրատարակուած հմտական ընտիր երկասիրու-
թենէ մը կը քաղենք յԱղգային Մատենադարանի քաղաքին պահուած հայկական
գրամոց վրայ հետեւեալ տեղեկութիւններն : Հեղինակն է Եռն. Պապըլոն, և մատե-
նին խորագիրն. Les Rois de Syrie, d'Arménie et de Commagène, par M. Er-
nest Babelon, Conservateur adjoint au département des Médailles et antiques
de la Bibliothèque nationale.

Մեծին Աղեքսանդրի մահուընէն ու իր թագաւորութեան բաժան-
մանէն ետքը Հայաստան յաջորդաբար անցաւ այլեայլ նախարարաց
ձեռք, որ յանուն թագաւորաց Ասորւոց տիրեցին անոր : Եւանթ ի
ի պատմութեան ոմանք ի նախարարաց աստի, որոց իշխանութիւնը
կը տարածուէր հայկական նահանգին աւելի կամ նուազագոյն ընդ-
արձակութիւն ունեցող մասի մը վրայ :

Աղեքսանդրի ատենէն կը գտնենք ի գլուխ իշխանութեան փոքուն
Հայաստանի զԲիթրենէս՝ որոյ անուան դրամներ ընծայել ջանացած
է Ոթթոյ Պլաուս, և են գեղեցիկ ու վերտառութիւն չունեցող դրամք,
որ կը կրեն յաջմէ զկերպարանս փիղեան պարթենեան Աթենայ,
ունելով ի հանդիպոյ բուն մի ծառոյ՝ վեր վերցընելով Բաղթութիւնը
կրող ձեռքը. և ի միւս կողմն՝ Անահիտ, նստեալ ի մէջ երկու սփին-
գոց կծկելոց, և աջ ձեռքը ծաղիկ մը զոր երեսին կը մերձեցընէ :
Այս դրամոց՝ Բիթրենի վերաբերելուն հաւանական փաստ մը չիկայ.
միայն մեզի կարելի կը թուի որ թափուած ըլլան ի կոմանա կատառ-
նիոյ. որովհետեւ կը ներկայացընեն զտիպար կամ զկերպարանս յո-
րում մարթ է նկատել զհաշակեալ աստուածուհին Մաս կամ Էնիոյ՝
որ կը մեծարուէր պաշտամամբ յայնմ քաղաքի : Աղեքսանդրի մա-
հուընէն ետքը Բիթրենէսի յաջորդեց Նէոպտոլմէոս. ասոր ալ յա-
ջորդ կը յիշատակուի Արգոստէս, ժամանակակից Սելեւկեայ նիկա-

1. Արքիանոս, Արշաւանք Աղեքսանդրի, Գ. 16, 5 : Կուխնտոս, Ե. 1, 44.

2. Numism. Zeitschrift Վիէննայի. Հատ. Թ. (1877) : Իմհոլթ Պլումէր Կիլի-
կիոյ կը պատշաճեցընէ այս դրամները, և կը կարծէ որ ի Տարսոն կամ ի Նագիտոս
ձուլուած ըլլան :